

УДК 930(477.4) «18/19»

Ярмошик І.І.

Дослідження історії України польським істориком Владиславом Томкевичем (1899–1982 рр.)

Аналізуються наукові праці польського історика Владислава Томкевича, котрий у 1930–х роках досліджував проблеми української історії, зокрема козацтва, православної та уніатської церков, головну увагу звернуто на причини, перебіг та наслідки козацьких повстань 20–30–х років XVII ст., висвітлено погляди історика на релігійні стосунки в Україні.

Ключові слова: В. Томкевич, козацтво, православна та уніатська церква, історичні дослідження.

У польській історіографії XIX–XX ст. знайдемо значну кількість наукових досліджень на українську тематику. Це зумовлено тісним переплетінням історичної долі Польщі та українських земель. Здобуття Польщею державної незалежності у 1918 р. якісно змінило умови розвитку історичної науки, порівняно з попереднім XIX ст., поставило перед вченими нові завдання. Історики задалися виробленням нової концепції вивчення та популяризації минулого Польщі. Так В. Смоленський у 1920 р. завданням науковців вважав пошук правди заради самої правди, без огляду на практичну користь, оскільки зникла потреба відшукувати причини занепаду та шляхи національного порятунку [10]. М. Бобжинський закликав до перегляду поглядів на історію Польщі на ширшій джерельній базі, це мало б поширювати у суспільстві почуття твердого духу праці, обов'язку, самопожертви [3]. Представники народно-демократичної візії історії закликали переглянути бачення певних сторінок польського минулого. Так Ольгерд Гурка у 1934 р. виступив із ревізією поглядів Г. Сенкевича. Історик пропонував переглянути оцінку постаті князя Яреми Вишневецького та образу шляхтича Я. Скетуського [6].

До відомих істориків, наукова творчість яких започаткувалася в роки II Речі Посполитої і котрий був причетний до формування нової синтези польської історіографії належить Владислав Томкевич (1899–1982 рр.). У його науковому доробку є чимало важливих досліджень українського минулого. На сьогодні його наукова спадщина залишається не проаналізованою належним чином, внесок у вивчення української історії не оцінений. У вітчизняній історіографії нам взагалі не вдалося вивити публікацій про його творчий доробок. Не багато їх можна знайти і в польській. Невелика біобібліографічна замітка про нього є в «Słowniku historyków polskich» [26]. Згадку про нього знаходимо у монографії Анджея Грабського «Zarys historii historiografii polskiej», як про науковця, котрий перед Другою світовою війною був дослідником суперечливих суспільно-політичних відносин на східних кресах Речі Посполитої у XVII ст., а в повоєнних умовах змушений був змінити сферу досліджень і зайнявся вивченням історії культури і мистецтва [7, s. 209]. У 1968 р. польськими істориками була видана книга на пошану професора В. Томкевича [9], де опубліковано й бібліографію його праць [9, s. 7–15]. Статті згаданого збірника присвячені, переважно, проблемам культури та мистецтва. Це все обумовлює актуальність аналізу його досліджень, присвяченим проблемам української історії, виходячи з вимог сучасного розвитку історіографічної науки.

В. Томкевич народився у Литві, в с. Новинка. Вищу освіту здобував у Варшавському університеті під керівництвом відомого польського історика Оскара Галецького, історію культури і мистецтва вивчав під опікою Зигмунта Батовського. Після Варшавського університету поглиблював знання у Парижі та у Римі. У 1932 р. почав працювати у Варшавському університеті, одночасно викладав історію культури і мистецтва в інституті театального мистецтва (Państwowy Instytut Sztuki Teatralnej). В роки Другої світової війни займався підпільною роботою, з 1941 р. обіймав референтуру націо-

нальних справ (литовсько-білоруських) в Бюро інформації та пропаганди Головного командування Армії Крайової (Komenda Główna Armii Krajowej), від 1943 р. очолював Раду національностей і був директором Бюро національностей при делегатурі уряду Речі Посполитої Польської (Delegatura Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na Kraj). Поруч із такою активною конспіративною діяльністю проводив заняття в таємному Варшавському університеті.

Після війни В. Томкевич займався культурно-організаційною та викладацькою роботою. До 1952 р. викладав історію Східної Європи в Інституті історії Варшавського університету, опісля працював у Інституті історії мистецтва того ж університету. Таким чином у його науковій діяльності можна виділити два етапи: 1) 1930–ті роки – до початку 1950–х років головною сферою його дослідницьких зацікавлень були суспільно-політичні стосунки на східних землях Речі Посполитої у XVI–XVII ст. 2) після 1952 року, коли В. Томкевич в основному займався дослідженнями польської культури й мистецтва.

У цій статті приділимо увагу працям, котрі присвячені вивченню проблем, пов'язаних з історією українських земель. З-поміж таких досліджень В. Томкевича варто виділити кілька проблемно-тематичних блоків. У 1930–х роках науковець опублікував низку статей з проблем українського козацтва першої половини XVII ст. Головну увагу історик приділив дослідженню причин та наслідків козацьких повстань 20–30–х рр. названого століття. Серед них статті «Powstanie kozackie w r. 1630» [17], «Bitwa pod Kumejkami» [22]. Перша з них була приурочена до 300-річчя повстання під проводом Тараса Трясила, котре автор назвав одним із найяскравіших, яке стало іскрою довгого ланцюга внутрішніх потрясінь і містило в собі паростки тих причин, котрі призвели до вибуху війни під проводом Б. Хмельницького. Проаналізувавши хід та наслідки козацького виступу 1630 р., В. Томкевич дійшов висновку, що ця військова кампанія була програна Річчю Посполитою і зміцнила віру козаків у свої сили [17, s. 128].

Найбільш яскравою розвідкою про еволюцію козацтва у 30–х роках XVII ст. є його ґрунтовна стаття «Ograniczenie swobód kozackich w roku 1638» [11]. У ній історик дослідив суспільно-політичне становище українського козацтва у 20–30–х роках XVII ст., приділив увагу перебігу козацького повстання 1637–1638 рр. під проводом П. Павлюка та Д. Гуни, проаналізував умови сеймової «Ординації Війська Запорізького» 1638 р., наголосив на тих змінах, котрі були внесені у суспільне положення козаків після її прийняття.

Відмітимо державницький підхід (звичайно, з точки зору Речі Посполитої) В. Томкевича до аналізу козацької проблеми. Історик наголосив на тому, що незважаючи на значну кількість видань на початку XVII ст. сеймових постанов, угод і пактів, Річ Посполита не спромоглася виробити, а тим більше впровадити в життя якусь раціональну політику, щоб вирішити козацьку проблему. На його думку, це можна було б зробити кількома шляхами: 1) завдяки цілковитому підпорядкуванню козацьчини інтересам Речі Посполитої через надання козацькій верстві політичних прав і тим самим органічно поєднати її з державою; 2) через утворення з українних (ukrainych) земель окремої територіальної одиниці, яка входила б до складу Речі Посполитої на тих же умовах, що й Литва [11, s. 125]. Втілити подібні заходи не дозволила німеч і безпорадність уряду та класовий егоїзм польської шляхти, які вдавалися до половинчатих мір, котрі переслідували тимчасові цілі і в кінцевому результаті не дали позитивних результатів.

Важливими та багатообіцяючими кроками у цьому напрямку В. Томкевич вважав заходи по створенню козацької аристократії із числа реєстрового козацтва, яке могло б стати опорою державного ладу на Подніпров'ї. Однак уряд, на його думку, не зміг належним чином підтримати реєстровців. Причинами цього були невплата козакам жолду, свавілля місцевої української адміністрації та «кролев'ят».

В. Томкевич звернув увагу на особливості становища козацької верстви в умовах Речі Посполитої першої половини XVII ст. Суспільний устрій держави нараховував три соціальні стани, а козацьчина не вписувалася в жоден із них. Очевидним було, що в силу військово-політичних реалій в Речі Посполитій твориться четвертий стан, який, не маючи політичних прав, має особисті інтереси, котрі поєднані із обов'язком несення військової служби. Існувало два шляхи вирішення цієї ситуації: або звести козацьчину до становища селян, або надати їй права шляхти. Однак не сталося ні першого

ні другого, і саме в цьому, на думку В.Томкевича лежить початок державної трагедії: задрісна шляхта не хотіла витворити собі конкурента, а козаччина не дозволила себе пригнобити [11, s.151].

Головний акцент у статті історик зробив на аналізі умов і наслідків «Ординації...». Він вказав, що ця сеймова постанова не була генеральною, що якимось корінним чином регулювала козацьку проблему. Вона була лише доповненням попередніх законів, змінюючи їх лише в окремих пунктах. І основним було те, що за її умовами козацтво втрачало одне з головних своїх прав – право на військове самоврядування, скасовувалася виборність командних посад, та власне судочинство. Відтепер на всі вищі посади призначалися шляхтичі, а замість виборного «старшого» – комісар із поляків. Ці умови міняли суть реєстрових. Це вже була не козацька аристократія, а прості жовніри, відрізані від того середовища, яке його живило, зокрема від Запорожжя та від селян.

Заслугують уваги і роздуми думки В.Томкевича про суспільно-державне значення козаччини для України. Він дотримується думки про те, що козаччина не була творчим елементом, що її розвиток ішов обернено пропорційно до загальнокультурного розвитку краю, що лише упереджені історики (М.Грушевський) вбачають в козаччині борців за права українського народу [11, s.131].

Такі його думки перегукуються із словами українського історика П.Куліша, який теж вважав козаків руйнівним елементом і лише мрійлива тенденційність всупереч історичній правді зробила козака войовником за свободу мас [1, с.307]. Звернемо увагу, що й відомий історик, засновник державницької школи в українській історіографії В.Липинський пов'язував можливості творення української державності не із «нехліборобською, общинницькою низовою козаччиною», а з «хліборобською цивілізацією плуга» [2].

В.Томкевич висловився про значення «Ординації...» не лише для козаччини, а й для суспільно-економічного розвитку українських земель. На його думку ця постанова була важливим етапом у систематизації кресових стосунків. Вона призвела до заспокоєння України, яка постійно перебувала під загрозою грабунків. Сеймова постанова 1638 р. давала імпульс для того, щоб українські землі, які до цього були вітчизною анархії, ставали осілою волостю, яка б гарантувала внутрішній спокій для культурного та економічного розвитку. Однак 1648 рік перекреслив цю перспективу і провину за це історик покладав на тогочасне польське суспільство [11, s.175]. Науковець не став розглядати причини повстання 1648 р, зазначивши що це має бути завданням іншої праці, але відмітив що основну провину несе як польський уряд так і українська адміністрація надніпрянських земель [11, s.125–126].

Важливо є його публікація «O składzie społecznym i etnicznym Kozaczyzny Ukrainnej», присвячена дослідженню соціального та етнічного підгрунтя у формуванні козацтва [24]. У ній він проаналізував роль різних станів у формуванні козаччини. Відмітив участь руських бояр, котрі до XVI ст. зазнали значної матеріальної деградації, тому багатьох із них приваблювало життя в рицарських традиціях. Історик вважає, що боярський елемент серед козаччини XVI ст. був найчисельніший, кількісно переважав втікачів кріпосних селян [24, с.255]. Наголосив, що важливу організаційну роль у формуванні козацтва відіграли старости українських міст у зв'язку із необхідністю захисту від татарських нападів. Важливе значення у формуванні козацтва відіграла на його думку й шляхетська верства тогочасної Речі Посполитої. Однак історик зауважив, що з кінця XVI ст. відбувся відхід польсько-литовської шляхти від козаччини [24, с.252]. Таку його думку не поділяють сучасні польські дослідники. Зокрема М.Франз вважає що шляхетський елемент був присутнім в козацтві до кінця XVI ст. [5, с.99]. В.Томкевич розглянув і національний склад козацтва. Тут безперечно переважали представники руської народності, відносно значним був відсоток поляків, близько 10%. В козацтві були представники й інших національностей, зазначив навіть про наявність на Січі у 1612 р. жидівського куреня в кількості 11 осіб [24, с.259]. У 1939 р. про історію української козаччини він опублікував невелику підсумовуючу монографію «Kozaczyzna Ukraina» [23].

Проблеми історії козацтва В.Томкевич зачепив і в розвідці «Rzeczpospolita Polska i Wielkie Księstwo Kozackie a problem czarnomorski» [19]. Загалом стаття присвячена дослідженню чорноморського вектора зовнішньої політики Речі Посполитої

упродовж XVI–XVIII ст., боротьби, яку держава вела супроти Москви, Кримського ханства, Туреччини. Дослідник назвав татарські напади гальмом економічного розвитку України, які створювали на Україні стан непевності і розгулу сваволі. Головною причиною виникнення козаччини В.Томкевич вважав татарську загрозу. Річ Посполита могла запобігти виникненню козацтва, але не зробила цього. З часом постала козацька проблема, яку потрібно було вже розв'язувати, але Польща не спромоглася на жоден раціональний план. Зрештою на зламі XVI–XVII ст. польське суспільство вважало козацтво єдиним захистом від татар. Шляхта не усвідомлювала потребу в сильній армії та фортифікаційній системі, тому ховалася за козацькі шаблі, котрі неодноразово рятували Річ Посполиту від татар [19, s.45]. У другій половині XVII ст. цей погляд міняється. З'являється думка, що від козаків більше клопоту, аніж користі. Однак для ліквідації козацтва потрібно було знищити татарську загрозу, в цьому разі козаки втратили б сенс існування і перетворилися б на осілий елемент. Тому боротьбу супроти Криму В.Томкевич розглядав не лише як оборону перед татарськими нападами, але й як боротьбу проти козацтва [19, s.46].

У цій же статті В.Томкевич торкнувся проблеми польсько-московської угоди про спільний виступ проти козацько-татарського війська на початку визвольної війни українського народу. Тоді шість тисяч добірного московського війська стояли у Путивлі і були готові виступити проти армії Богдана Хмельницького. Очікували лише заклику від коронного гетьмана М.Потоцького. Однак його не надійшло. У липні 1648 р. боярська дума вирішила зберегти нейтралітет, зважаючи на антицарське повстання московського люду [19, s.52].

Подібні мотиви знаходимо і в іншій статті вченого – «Zasięg kolonizacji polskiej na ziemiach ruskich» [21]. У ній досліджуються процеси проникнення польської людності на руські землі від середини XIII ст. до кінця XVIII. Вчений охарактеризував ті фактори, котрі впливали на перебіг польської колонізації на схід. Одною з причин він називає невдачі польської політики на заході. Історик дослідив особливості польської колонізації різних регіонів руських земель. Підкреслив, що найлегше це проходило на Поділлі та Галичині, тому що тут були відсутні потужні руські роди, котрі володіли б великими земельними мастностями. Інакше польське проникнення відбувалося на Волині та Київщині, котрі меншою мірою зазнавали польських впливів завдяки впливовим княжим родинам. На Київщині важливим фактором, котрий стримував просування польського елемента було козацтво. Все ж і тут у XVII ст. спостерігається збільшення польських землевласників, хоч переважало руське населення.

Роздуми про козацьку проблему знаходимо іще в одній публікації В.Томкевича, яку він підготував на замовлення редакції часопису «Przegląd powszechny» (вперше опублікована у №4 цього часопису за 1934 р) в рамках дискусії, яка розгорілася у середині 30-х років навколо історичного підгрунтя роману Г.Сенкевича «Ogniem i mieczem» [12]. Цю дискусію щодо особи князя Я.Вишневецького та інших персонажів роману Г.Сенкевича «Ogniem i mieczem» викликав Ольгерд Гурка, який опублікував працю «Ogniem i mieczem» a rzeczywistość historyczna» [6]. Дослідник запропонував переглянути історичні уявлення про події козацько-польських війн середини XVII ст. Те як вони показані у романі Г.Сенкевича науковець вважав не просто фальшивими, але й шкідливими для поляків та українців.

Участь у дискусії на пропозицію часопису «Przegląd powszechny» узяв і В.Томкевич. Поруч з іншими проблемами він висловив своє бачення проблем козаччини. У першу чергу він наголосив на необхідності розглядати такі проблеми у відповідності з джерельним матеріалом, а не під впливом емоцій. Історик іще раз підкреслив, що польська держава не змогла належним чином вирішити козацьку проблему. З одної сторони егоїзм шляхти не дозволив створити із козаччини рівноправну суспільну верству, пов'язану із державою. З іншої сторони слабкість Речі Посполитої не дозволила знищити козацтво як військову організацію [12, s.145].

Учений відмітив, що роман Г.Сенкевича написаний на достовірній джерельній базі з урахуванням реалій життя XVII ст. Письменнику вдалося вжитися в епоху, показати не лише зовнішні події, але й психіку людей [12, s.142]. Історик звернув увагу на ті місця роману, де автор дає схвальну оцінку особистим рисам, політичним та дипломатичним талантам Б.Хмельницького. На думку історика й інші постаті козаків, у тому

числі й Богуна, не можуть викликати інших почуттів окрім симпатії [12,s.151]. Він вважає, що світло й тіні в романі розложені досить рівномірно. Без сумніву, симпатії Г.Сенкевича не на козацькій стороні і важко вимагати цього від письменника-поляка. Все ж немає підстав вважати роман образливим для національного духу українців, так само як і не можна твердити, що він пробуджує у польського читача ненависть до руського (українського) народу [12,s.151]. (Від себе зазначимо, що у відомій повісті російського/українського письменника М.Гоголя «Тарас Бульба» козацтво зображено в багатогірших тонах, ніж у Г.Сенкевича).

Історик нагадав, що на сторінках роману письменник кілька разів назвав цю війну «братовбивчою». Витоки конфлікту Г.Сенкевич вбачав не у національній ворожнечі, а у соціально-класових протиріччях, у невирішеності козацької проблеми, в утисках місцевого населення з боку «королев'ят» та місцевої адміністрації.

Проблеми козацької історії В.Томкевич розглянув через дослідження життєвого шляху князя Яреми Вишневецького. У другій половині XIX ст. про постать цього князя з'явилася низка наукових та публіцистичних розвідок. Авторами їх були О.Даровський-Верига, Л.Кубаля, Ф.Равіта-Гавронський, К.Шайноха. На висвітлення образу князя в історіографії значно вплинув згаданий роман Г.Сенкевича.

Все ж першим ґрунтовним монографічним дослідженням життєвого шляху князя Яреми Вишневецького стала монографія В.Томкевича «Jeremi Wiśniowiecki (1612–1651)» [13]. Учений зазначив, що усі попередні автори не спромоглися розглянути особу князя на тлі епохи, у якій він жив, а дивилися на нього через призму сучасності. В.Томкевич намагався відтворити образ князя виключно на основі джерел, абстрагувавшись від емоцій. Він звернув увагу на особисті нещастя, які спіткали князя через вибух козацького повстання. Це суттєво змінило його характер, у його поведінці стали проявлятися свавільні вчинки. Та все ж він не пішов за прикладом М.Зебжидовського (автор мав на увазі антикоролівський рокош Миколая Зебжидовського 1605–1607 рр.). Науковець підкреслив, що князь не мав жодної політичної програми державного масштабу, намагався лише вирішити козацьку проблему. Він у першу чергу був жовніром, воєначальником та здібним адміністратором. Все ж історики не мають змоги дати оцінку стратегічним талантам Я.Вишневецького, оскільки князю не судилося стати на чолі усього польського війська. У його військових загонах завжди була належна дисципліна і послух, ні разу не було проявів бунту чи не порядку, хоч ці загоны комплектувалися із жителів українських земель.

Згадана монографія В. Томкевича про українського князя була схвально зустрінута польською науковою громадськістю. В.Чаплінський у рецензії на неї відмітив, що праця заповнює важливу прогалину в польській історіографії, спростовує чимало міфів про життя Я.Вишневецького, показує його в усій складності обставин тої бурхливої епохи [4].

В.Томкевич наголосив, що Я.Вишневецький уособлював усі добрі і злі риси тогочасного суспільства. Дослідник звернув увагу на участь князя у боротьбі за збереження за українськими князями їх титулів у Польщі наприкінці 30–х – початку 40–х років XVII ст. [14]. Проблема була спровокована наданням Папою Римським князю титулу Єжи Оссолінському, на той час підканцлеру Речі Посполитої. В окремі публікації історик проаналізував тестамент Яреми Вишневецького [15]. Іще раз до історії князів Вишневецьких В.Томкевич звернувся у розвідці «Dzieje zbiorów Zamku Wiśniowieckiego» [18]. У ній висвітлюється історія Вишневецького замку у XVIII ст., описується картинна галерея та книжкові зібрання, які в ньому зберігалися.

Зазначимо, що після В.Томкевича у польській історіографії з'явилася іще кілька монографій про князя Я.Вишневецького, зокрема книги Яна Відаського [25] та Ромуальда Романського [8].

У кількох розвідках В.Томкевич звернувся до вивчення становища церкви на українських землях, протистояння православної та уніатської церков. Частково ці проблеми розглядаються у вищезгаданій статті «Powstanie kozackie w roku 1630». Автор відмітив, що починаючи від цього повстання серед козацьких вимог все частіше постає проблема віровизнання. Православна церква дійшла думки, що козаччина може стати підтримкою православ'я, звідси починається тісніша солідарність церкви і козацтва [17,s.105]. Як одну з передумов виступу 1630 р. він проаналізував становище православної церкви

у 20–х рр. XVII ст. В.Томкевич дійшов висновку, що в цей період православ'я перейшло в рішучий наступ проти уніатства. В останнє десятиліття правління Зигмунта III релігійний конфлікт на сході Речі Посполитої дійшов найбільшого напруження. Автор розглянув спроби примирення між православними та уніатами, котрі робилися у 1629 р. коли в середовищі духовенства як православного так і уніатського виник план проведення об'єднаної собору у Львові. Однак в силу неузгоджених позицій короля, духовенства й української шляхти, він був зірваний. Це дало підстави для активної протипольської агітації в Україні, що поруч з іншими факторами прискорило вибух повстання 1630–го року [17,s.107].

Більш детально ці проблеми В.Томкевич дослідив у спеціальній розвідці «Cerkiew dyuzynicka w dawnej Rzeczypospolitej polskiej» [20]. Автор задався пошуком причин релігійного напруження на українських землях, чому дизуніти (православні), раніше розпорозені і безвольні, зібравшись на сили, активно виступили проти унії у 20–30–х рр. Він виділив кілька суспільних сил, котрі стали на захист православ'я. У першу чергу це активна протиунійна позиція князя Костянтина Острозького. Наступною силою став загал православного духовенства, яке не бажало церковної реформи. Воно побоювалося, що дисципліна обмежить сваволлю парафіяльного кліру, який лише формально підпорядковувався єпископським кафедрам, а насправді на власний розсуд виконував церковні обов'язки. Такі ж побоювання мало й чернече духовенство [20,s.150].

Підтримку дизунії забезпечила і значна частина середньої та дрібної волинської та київської шляхти, зважаючи на позицію князя К.Острозького. Особливе значення для збереження православ'я мала підтримка мас міщанства, виразниками думок якого стали православні братства. Їх підтримку В.Томкевич вважав важливішою і дієвішою, аніж діяльність князя К.Острозького, оскільки вона була тривалішою і системною [20,s.154].

В.Томкевич розглянув і роль зовнішніх чинників, зокрема позиції константинопольського та московського патріархів, котрі, виходячи із політичних інтересів своїх держав (Туреччини та Московського князівства) хотіли зберегти вплив на українські землі Речі Посполитої.

Головною ж силою, котра сприяла зміцненню православ'я у 1620–1630–х рр. стало козацтво. На цей час православ'я втратило підтримку українських князів, які переважно перейшли в католицизм. Козаччина ж, яка раніше була наскрізь військовою організацією і байдужою до будь-яких релігійних інтересів, під впливом агітації православних священників все більше втягується у релігійні справи [20,s.160]. У цьому контексті дослідник розглядає акцію висвячення константинопольським патріархом Теофаном православних єпископів у 1620 р. В.Томкевич проаналізував зовнішньополітичний підтекст цієї події, підкреслив, що це «була вода на турецький млин», вона суперечила державним інтересам Речі Посполитої, стала одною з причин Цецорської поразки у війні з Туреччиною 1620 р., оскільки козаки не взяли у ній участі. Це призвело до того, що в польському суспільстві та урядових колах у 20–х роках поширилася думка про шкідливість і непотрібність унії. Саме підтримка козацтва та зовнішньополітичні обставини (війни з Туреччиною, Московією, Швецією) сприяли зміцненню позицій православ'я в Речі Посполитій і його перемозі над унією, що знайшло відображення у прийнятті «Пунктів заспокоєння обивателів грецької релігії», спочатку у 1632 р. як королівського універсалу, а у 1635 р. як сеймової ухвали [20,s.172–173,176].

У статті «Zasięg kolonizacji polskiej na ziemiach ruskich» історик зробив цікаве зауваження, що унія не могла бути засобом колонізації краю, оскільки націоналістичні тенденції лежать поза рамками діяльності церкви [21,s.56]. Тут же він наголосив, що позиції греко-католицької церкви на Правобережжі зміцнюються лише в другій половині XVII ст. після потрясіння, котрі ці землі зазнали внаслідок повстання під проводом Б.Хмельницького.

Варто підкреслити, що В.Томкевич у 1930–х роках підтримував наукові контакти із інтелігенцією Волинського вєводства ІІ Речі Посполитої, дослідниками історії Волині, зокрема із відомим організатором наукових досліджень регіону Якубом Гоффманом. Свідченням цих контактів може служити стаття «Wołyń w Koronie 1569–1795» [16], котру історик спеціально підготував для часопису «Rocznik Wołyński», котрий виходив у Рівному упродовж 1931–1939 рр. Згадана стаття є продовженням цілісного висвітлення історії Волині, яку започаткував «Rocznik Wołyński». У цій публікації В.Томкевич дослі-

див політичні, суспільні і господарчі стосунки на Волині від укладення Люблінської унії до третього поділу Речі Посполитої. З-поміж іншого чимало місця приділив періоду козацьких війн та їх перебігу на теренах Волині.

Загалом можемо констатувати, що в працях В.Томкевича ґрунтовно досліджені важливі проблеми історії українського козацтва переважно першої половини XVII ст. та церковних стосунків на українських землях, зокрема відносини греко-католицької та православної церков. У працях вченого зустрічаємо толерантне висвітлення згаданих проблем польським істориком, патріотом своєї держави. У першу чергу історика хвилювали проблеми державного розвитку Речі Посполитої. У його баченні важливим фактором, котрий впливав на внутрішнє та зовнішнє становище країни було українське козацтво та православна церква. Невирішеність цих проблем польським урядом і стала причиною занепаду польської держави. Праці В.Томкевича мають стати надбанням сучасної української історіографії, враховуватись дослідниками у вивченні складного феномену українського козацтва.

Список використаних джерел

- Кулиш П. Материалы к истории воссоединения Руси / Пантелеймон Кулиш. – Москва, 1877. – Т.1. – С.307.
- Липинський В. Україна на переломі. – Відень, 1920. – с. 94.
- Bobrzyński M. Nasi historycy wobec wojny światowej / Michał Bobrzyński. – Kraków: nakład Gebethnera i Wolffa, 1920. – 36 s.
- Czapliński W. Recenzia na: W. Tomkiewicz. Jeremi Wiśniowiecki (1612–1651). – Warszawa, 1933. – XVI, 406 s. / Władysław Czapliński // Przegląd Powzechny. – 1933. – R.L. – T.200. – S.116–119.
- Franz M. Wojskowość Kozaczyzny Zaporoskiej w XVI–XVII wieku. Geneza i charakter. – Toruń: wydawnictwo Adam Marszałek, 2007. – 255 s.
- Górka O. «Огнем і мечем» а rzeczywistość historyczna / Olgierd Górka. – Warszawa, 1934. – VI, 141 s.
- Grabski A. Zarys historii historiografii polskiej / Andrzej Grabski. – Poznań: wydawnictwo Poznańskie, 2002. – 278 s.
- Romański R. Książę Jeremi Wiśniowiecki / Romuald Romański. – Warszawa: Wydawnictwo Bellona, 2009. – 343 s.
- Sarmatia artistica: księga pamiątkowa ku czci profesora Władysława Tomkiewicza.– Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1968. – 290 s.
- Smoleński W. Patriotyzm historjografii polskiej w czasach porozbiorowych / Władysław Smoleński // Przegląd Historyczny. – 1919–1920. – T.XXII. – S.176–185.
- Tomkiewicz W. Ograniczenie swobód kozackich w roku 1638 / Władysław Tomkiewicz // Kwartalnik Historyczny. – 1930. – R.44. – S.125–175.
- Tomkiewicz W. Wartości historyczne «Огнем і мечем» / Władysław Tomkiewicz // W obronie «Огнем і мечем». Polemiki z Olgierdem Górką. Wybór tekstów. – Kraków: wydawnictwo naukowe Akademii pedagogicznej, 2006. – S.141–168.
- Tomkiewicz W. Jeremi Wiśniowiecki (1612–1651) / Władysław Tomkiewicz. – Warszawa: nakładem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, 1933. – XVI, 406 s.
- Tomkiewicz W. Z dziejów walki o tytuły książęce / Władysław Tomkiewicz // Miesięcznik Heraldyczny. – 1931. – R.10. – N.1. – S.1–5.
- Tomkiewicz W. Testament Jeremiego Wiśniowieckiego / Władysław Tomkiewicz // Miesięcznik Heraldyczny. – 1930. – R.9. – N.3. – S.75–76.
- Tomkiewicz W. Wołyń w Koronie 1569–1795 / Władysław Tomkiewicz // Rocznik Wołyński. – Równe: nakładem Wołyńskiego zarządu okręgowego związku nauczycielstwa Polskiego, 1931. – T.2. – S.26–66.
- Tomkiewicz W. Powstanie kozackie w r. 1630/ Władysław Tomkiewicz // Przegląd Powzechny. – 1930. – R.XLVII. – T.187. – S.104–128.
- Tomkiewicz W. Dzieje zbiorów Zamku Wiśniowieckiego/ Władysław Tomkiewicz // Rocznik Wołyński. – Równe: nakładem Wołyńskiego zarządu okręgowego związku nauczycielstwa Polskiego, 1931. – T.2. – S.413–433.
- Tomkiewicz W. Rzeczpospolita Polska i Wielkie Księstwo Moskiewskie a problem czarnomorski / Władysław Tomkiewicz// Przegląd Powzechny. – 1932. – R.XLIX. – T.195. – S.35–56.

- Tomkiewicz W. Cerkiew dyzunicka w dawnej Rzeczypospolitej polskiej. Okres walki z Unią Kościelną 1596–1635/Władysław Tomkiewicz// Przegląd Powzechny. – 1933. – R.L. – T.200. – S.149–178.
- Tomkiewicz W. Zasięg kolonizacji polskiej na ziemiach ruskich / Władysław Tomkiewicz// Przegląd Powzechny. – 1933. – R.L. – T.197. – S.32–57.
- Tomkiewicz W. Bitwa pod Kumejkami (16.XII.1637) / Władysław Tomkiewicz // Przegląd Historyczno–Wojskowy. – 1937. – T.IX. – Z.2. – S.239–261.
- Tomkiewicz W. Kozaczyzna Ukrainna. – Lwów: Państwowe wydawnictwo ksiązek szkolnych, 1939. – 95 s.
- Tomkiewicz W. O składzie społecznym i etnicznym Kozaczyzny Ukrainnej na prelomie XVI–XVII wieku // Przegląd Historyczny. – T.XXXVII. – 1948. – S.249–260.
- Widacki J. Książ Jarema / Jan Widacki. – Kraków: wydawnictwo Literackie, 1997. – 306 s.
- Żebrowski R. Tomkiewicz Władysław/ Rafał Żebrowski. // Słownik historyków polskich. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1994. – S.528.

Ярмошик И.И. Исследования истории Украины польским историком Владиславом Томкевичем (1899–1982 гг.)

Анализируются научные труды польского историка Владислава Томкевича, который в 1930–х годах исследовал проблемы украинской истории, в частности казачества, православной и униатской церковь, главное внимание уделено причинам, ходу и последствиям казацких восстаний 20–30–х годов XVII в., освещены взгляды историка на религиозные отношения в Украине.

Ключевые слова: В.Томкевич, казачество, православная и униатская церковь, исторические исследования.

Iarmoshyk, I.I. Research of Ukrainian history by polish historian Vladislav Tomkevych (1899–1982)

The work of polish historian Vladislav Tomkevych was analyzed in this article. He was doing research of problems of Ukrainian history at 1930th, mainly Cossacks, Orthodox and Uniate Churches. Main attention was devoted to reasons, course and consequences of Cossack's rebellions of 20–30th. Also his views on religious relationships in Ukraine were highlighted.

Key words: V.Tomkevych, Cossacks, Orthodox and Uniate Churches, historical researches.